

K E S E R Ü I D A J K A J Á N O S

BETHLEN GÁBOR NEMZETSÉGE, JELLEME ÉS TETTEI

Önagyságának a családja amilyen nagyon régi, épp anyyira igen nevezetes és igen virágzó volt mindig. Hosszú lenne ennek a családnak egészen az eredetétől mindent elmondani, s az egész leszármazást összeállítani, csak a szépapáig szállok fel. Bethlen György Mátyás uralkodása alatt Szörényi bán volt, s ugyanekkor a vármegyének a főispánja. Hogy pedig mekkora volt egykor a báni tisztségnek a méltósága, s kiválósága, az kitűnik abból, hogy a magyar korona alatt van hat fő zászlósúr, akinek a tekintélye a király után a legnagyobb az országban: tudniillik a nádor, az erdélyi vajda, a nándorfehérvári bán, aki egyúttal az első a bánok között, a Szörényi, aki a második, a horvát és a szlavón bán. Ezek között volt tehát az említett Bethlen [György], s hozzá éppen nem mint utolsó. Ugyan- ebben az időben vagy nem sokkal később Bethlen Domokos erdélyi vajda volt, s az ő adománylevelei és levelei a levél- tárákban és a gyulafehérvári káptalannál még most is meg- vannak, s olvashatók. Ennek a fia házassági kötelékkel kap- csolta magához Kinizsi Pálnak, a kiváló harcfinak hugát, s vele nemzette Bethlen Gábort, a mi dicsőséges fejedelmünk apai nagyatyját, aki Lajos királlyal jelen volt abban a nagyon gyászos és soha eléggé meg nem siratható csatában, melyet Mohács mezején, figyelembe nem véve az előkelők tanácsát, szerencsétlenül vívott hazánk és nemzetünk ősi ellenségével, Szolimán török szultánnal, s ott hatszáz lovas lándsásnak a kapitánya volt. Azután kiváló tettei miatt a felséges I. János [királynak] az udvarmestere, s az udvari katonaságnak fő- kapitánya lett, s hogy ott a nehéz és hányatott dolgokban a hűségnek és nagylelkűségnek milyen példait adta, még friss emlékezetében él az embereknek. Örökösül hátrahagyta Bethlen Farkast, aki éppen nem fajzott el az ősi virtustól, aki hűségét Gyulán Ferdinánd királynak szentelte, a lovagi rend ezredesé-

vé tették, s kiváló vitézségét és a háborus dolgokban való nagyfoku ügyességét dicséretesen tanusította máskor is, de leginkább annak a várnak [Gyula] a megszállásánál és ostrománál, mert a törökök tömege által körülvéve bátran harcolt, s tizenhét sebbel megsebezve kitört és kiszabadult. Ennek a dolognak a hite II. János [Zsigmondhoz] is eljutott, Erdélybe hívta, s élete végéig nagy becsületben tartotta. Az ő halála után Báthori István, a János [Zsigmond] utóda, aki lengyel király is lett, éppen olyan kegyben tartotta, ezekből a lázadó Békes Gáspár elleni harcban kapitánynak nevezte ki, míg a királyi méltóságot felveendő Erdélyből Lengyelországba utazott; s mikor kevéssel utóbb Danzigot ostromolták lázadásáért, az udvari katonaság kapitányságát a legteljesebb dicsőséggel töltötte be. Nem kétséges, hogy még most is lehetne találni Lengyelországban élő tanukat, akik a moszkvai hadjáratban, s a lázadókkal szemben az ő egyedülálló vitézségét és kiválóságát láthatták. Ezért István király várral és nagyszerű javakkal ajándékozta meg, s mind ő, mind utódai nagy tisztességben tartották. Két gyermeket hagyott maga után: Gábort, a mi mostani kegyes fejedelmünket, s öccsét, Bethlen Istvánt, aki most ő nagysága udvarában a kegyességnek és büntelen életnek a legjelesebb példaképe, s az udvari katonaságnak legméltóbb s legodaválóbb kapitánya. Szülői halála után mindkét fiú gyámság alá került. Amint pedig a dicsőséges fejedelem serdülni kezdett, természetes hajlammal az udvari és hadi dolgok felé fordult, s korán bejutott a felséges fejedelem, Báthori Zsigmond udvarába, s nem sokkal később a bizalmas udvarnokok sorába felvétellett. Ebben az időben már a vad és kegyetlen Mars a mi sokat szenvedett hazánkat mind külső, mind belső zavargásokkal zaklatta, így ő nagysága alig hagyta el az ifjúkorát, mikor a hadi szerencse és kockázat megkisértésére kényszerítette erejét és korát felülmúló mértékben az apai nagyapja vitézségével igen derekasan versengő természete. Jelen volt a havaselvi hadjáratban Szinán basával szemben, s Tömösvár kétszeri megszállásánál is. Mikor a kegyes emlékezetű Bocskay Istvánt Várad ostroma után II. Rudolf német császárhoz küldte [Báthori] Zsigmond ünnepélyes követséggel, ő nagyságát is mellé adta, részben hogy a követség hitelét emelje, részben hogy a császári udvar fenségéből és fényéből megszerezze ismereteinek nem megvetendő alapjait. Végre mikor [Báthori] Zsigmond, nem tudni miféle elgondolástól vezetettve a német

császárral országának valamelyik birodalmi hercegséggel való elcsereléséről egyezkedett, miután Erdélyben itt is, ott is ellentétek és vetélkedések támadtak, melyeket csak karddal lehetett elvágni és lecsillapítani, majdnem minden csatában és csetepatéban, a legvéresebbekben is ott volt, most ezért, majd azért a pártért küzdve, ahogy az ország érdeke megkövetelte. Sok csapás után, miután Básta György Erdélyt leigázva mérhetetlen zsarnokságot gyakorolt, s a haza és a mi szabadságunkat teljes erejével ki akarta irtani, majd borzalmas vallásüldözést rendezett; Bocskay István, az orthodox hit buzgó védelmezője felkelt, akihez ő nagysága mindjárt az első alkalommal csatlakozott, s a haza szabadságának visszaszerzésében és a zsarnokok üldözésében kiválóan buzgólkodott. A feleséges Bocskay megfontolva az ő hűséges szolgálatait, hatszáz, Simon vajda kérésére Havaselvére segítségül küldött lovasnak a generálisává tette. Mi beszéljek többet? Mindig és mindenhol, ahogy a végtelen harcokban a sors és a szerencse hozta, vitézségének és nagyságának ragyogó példáit adta. Az igazi csaták számát, melyekben résztvett, harmincnégyre lehet tenni, inainak átvágását, csontjainak törését, az innen oda [huzódó] sebhelyeket, melyeket főleg a törököktől és tatároktól kapott, megmutathatja. És sok ilyenféle kiállt fáradozásával nagyapjának és apjának a rangját s méltóságát, minthogy Báthori Gábor fejedelem udvari katonaságának kapitánya lett, elérte. De néhány vetélytársának méltatlan vádaskodása miatt a fejedelemnek ellene támadt haragját megorrontva kénytelen volt életét nagyon nem kívánt futással megmenteni, s Törökországba (mert a távolság és a papok gyűlölete miatt Magyarországra mennie nem volt biztonságos) menekülni, hogy a közeli szomszédságból alkalmasabb időben egyrészt ártatlanságát a fejedelem előtt bebizonyíthassa, másrészt, ha haragja esetleg megengesztelhető lenne, azt lecsillapítsa, vagy — ha a fejedelemnek úgy tetszenék, — magával szemben törvényes vizsgálatot kieszközölhessen. De mikor a fejedelmet semmiféle módon nem lehetett rávenni, hogy ő nagyságával szemben a jogszerinti eljárást vezesse be, sem semmimódon irgalmasságra nem lehetett hajlítani, más módot volt kénytelen keresni, hogy visszaszerezze minden bűne nélkül elkobzott vagyonát. Kévéssel előbb ugyanez a fejedelem az ország rendei közül sokakat, de leginkább a szászokat és az ő szabad városaikat Szebennek elfoglalásával és elpusztításával ellenségévé tette, azok minden követ megmozgattak, hogy a velük történt elviselhetetlen

jogtalanságot bármilyen módon meg bosszulják. Ezért a keresztény fejedelmeknél éppúgy, mint a török szultánnál bepanaszolták és vádakkal halmozták el, s nem hagyták abba, hogy gyűlöltté tegyék, míg vele szemben minden felől segítséget nem szereznek: hogy ha a császári fegyverek nem kényszeríthetik Szeben jogainak és a közönséges szabadságnak helyreállítására, akkor a török fegyverek kényszerítsék. Ezeknek a segítsége nagy ajándékok és ígéretések árán már harcrakészen rendelkezésükre állott, s a [szebeniek] közös panaszához és esetéhez hozzájárult még ő nagysága magán sérelme és esete. Tehát a fejedelem ellen fegyverező törökökhöz csatlakozott, főleg azzal a szándékkal, hogy a fejedelem és a törökök között közvetítő legyen, s az ügyet vér s hazája veszedelme nélkül elsimítsa úgy, hogy a fejedelem is sérelme nélkül megmaradjon a fejedelemségében, s a feldühödött szászok is valamennyire megnyihüljenek, közben pedig ő nagysága maga is visszaszerezze a fejedelem régi kegyeit, visszanyerje a tőle elvett javakat, s a hazájába visszatérhessen. Míg ő nagysága ennek teljes erejével nekilátott, a fejedelem gögös és hajthatatlan lélekkel egy cseppet sem enyhült meg. Eközben saját ügyében s az ország előkelőinek hűségében nem bizva, vagy erejének elégtelensége miatt megrettenve, az országra bizta, hogy a rendek az alkalomhoz képest a fejedelemséget visszavonják tőle, s vissza is vonták ünnepélyes tiltakozással a népes kolozsvári gyűlésen, mert tettei, ha nem is mindenkinek, de a nagyobbik résznek lelkét gyógyíthatatlanul megsértették. Új fejedelem választását annál inkább sürgette a szükség, mert a Báthori ellen jött török-tatár tábor igen közel, Tordán állott. Már szavazásra akarták bocsátani a dolgot, mikor a dicsőséges fejedelem [t. i. Bethlen], akit az országlakók a táborból hívtak meg az országgyűlésre, az előkelők között felállt nagy esedezéssel és a szavak hosszú sorával intette az összes jelenvalókat, hogy a haza szabad választási jogát, melyet annyi veszély között egészen idáig sértetlenül megőriztek s megtartottak, a mostani alkalommal fel ne adják s meg ne bectelenítsék, sem Szeritmir [Szkender basa szerdár], sem a török nem a fejedelemség birtoklása végett jött, ő maga is, lelkiismerete rá a tanu, sohasem nyult ez után a méltóság után, s különösen nem a szenvedő hazának ebben a veszedelmes helyzetében; a török nem bánja, akárkit is választanak meg, csak a méltányosságnak és a békének a hive legyen, s ő nagyon szívesen ismeri el urának, csak a Báthori által minden vétke nélkül elkobozott

vagyonát kapja vissza, a török is mindjárt kitakarodnék az országból. Ezt hallván az előkelők, Isten nevét szólítván szabadon szavaztak: s valami végzet vagy isteni elrendelés ő nagysága felé irányította őket. Azután egy hangon régi szokás szerint az előkelők az ország karainak és rendjeinek szabad szavazatával Erdély választott fejedelmének jelentették és hirdették ki, s így egyes magán emberek irigykedésére, gyűlöletére és ellenzésére a fejedelmi méltóságot nyerte el. Tehát nem az ottomán hatalomtól nyerte el fejedelemségét, hanem az ország szabad választása alapján. Hogy pedig mi a törökkel a békét keressük, azt nagy és elkerülhetetlen szükség kényszeríti ránk, mióta II. Lajos Mohácsnál a Szolimánnal vivott csatában a legjobbakkal együtt elesett, s Zápolya János akkori erdélyi vajdát emelték a királyi méltóságba ősi szokás szerint a pesti mezőn, a nagyobbik párt egyetértésével, s meg is koronázták, de Ferdinánd császár néhány átszökött pártoskodó főúr ösztönzésére háborúval támadt rá, s mikor vereséget szenvedett, végső szükségében kénytelen volt török segítségért könyörögni, s életét háboruk tüzeiben élve le, fia és utódai az alá az iga alá kerültek, mely most reánk vár. Megkísérelte ugyan néhányszor a mi nemzetünk, s főleg Erdély ezt az igát a nyakáról lerázni, bizva a keresztény világban, leginkább pedig a német birodalomban; de hogy milyen szerencsétlenül, azt ma is nagy sóhajtozással érezzük. A német császártól nagyon messze vagyunk, valóban az oroszán torkában vagyunk, s az oroszán könnyen darabokra téphet és szétmarcangolhat minket, míg ő szent császári felsége tanácskozik felőlünk; ha a töröktől oly távol fekvő országok, vidékek, királyok és fejedelmek nagy pénzen igyekeznek megszerezni a töröktől a békét, mi csodálatos van abban, ha mi, oly sok év háboruitól összetörve és teljesen elgyengítve ugyanezt tenni kényszerülünk? Mégis nem vagyunk törökök, akiknek azt kívánjuk, hogy bárcsak mindjárt pusztulnának s tűnnének el, akármit is hazudoznak rólunk az emberek; a kegyes és méltányos uralkodási mód tanusítja, hogy a mi dicsőséges fejedelmünk igazi keresztény. A jó és keresztény fejedelemnek leginkább két dologban kell foglalatoskodnia: Isten dicsőségének előmozdításában, s az ország jólétének növelésében, békében és nyugalomban való megőrzésében. Ő nagysága pedig, midőn átvette az ország gyepőit, Isten dicsőségének előmozdításáról intézkedett, melyet ellenfelei borzalmasan letipornak s pusztulástokozó tévelygéseikkel elborítanak, nemcsak szépreményü ifjaknak német

egyetemekre való kiküldésével, hanem a legtanultabb férfiaknak Magyarországból való behívásával is. Hogy a kegyes buzgóság Isten dicsőségének megvédésében, ő nagysága ideje óta minden kisebbítés nélkül megőriztetett, és fennmaradt, annak oka az, hogy a német egyetemeken nagy költségekkel segített növénydekeket tartott. A szent beszédek hallgatásában, akár úton volt, akár hadjáratban, akár nagy gondoktól elfoglalva, akár otthon, békében és nyugalomban, olyan nagy szorgalmú volt, hogy ebben a tekintetben semmi további kívánnivalót nem találtam ő nagyságában. Az orthodox [t. i. református] hitben annyira jártas volt, hogy bármely másvallásúnak, amilyen az ország törvényei értelmében elég sok volt környezetében még a tanácsosok között is, a hit bármely cikkelyében könnyen meg tudott felelni. S tudom, hogy semmi sem kellemesebb, semmi sem kedvesebb ő nagyságának, mintha valaki akár az asztalnál, akár bármely időben bölcsen értekezik theologiai dolgokról. Egy hajszálnyival sem hátrábbvaló az ország vezetésében sem: mindenki tudja, hogy uralkodása kezdetén milyen zavaros, szerencsétlen s hányatott volt Erdély helyzete; belső s külső zavargások miatt annyira szenvedett, hogy sokan azt hitték: a tüzzel, vassal, rablásokkal mindent elpusztító annyi sok ellenség dühét és hevességét nem lehet lecsendesíteni; de ezeket mind, amilyen fáradhatatlan munkával s szorgalommal csak tudta, nemcsak lecsendesítette, hanem mindenkit kényszerített, hogy a maga helyére visszatérjen. Majd a tőle hajótörötteként elszóródott és elidegenedett, elvadult lázadó alattvalói lelkét nagy szelidséggel, bölcsességgel és okossággal a százszor-szent egyetértésnek, az igazságnak, az irott törvények fegyelmének, s az üdvös engedelmesség ígájának megnyerte.